

7. Ярцев Д. В. Социально-психологические особенности становления современного подростка / Д. В. Ярцев // Журнал практического психолога. – 1999. – № 12. – С. 8–18.

УДК 159.9.316.6

Миронець С.М., к. психол. н., доцент кафедри психології Київського національного торговельно-економічного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ТА СУПРОВОДУ ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНИХ ГУМАНІТАРНИХ МІСІЙ

Наведено ретроспективний аналіз розв'язання проблеми виникнення та подолання наслідків масштабних надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. Обґрунтовано актуальність та особливості психологічного забезпечення діяльності фахівців у складі міжнародних гуманітарних місій на прикладі зведених рятувальних загонів Державної служби України з надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: психологічне забезпечення діяльності, міжнародна гуманітарна місія, рятувальна операція.

Обобщен ретроспективный анализ решения проблемы возникновения и преодоления последствий масштабных чрезвычайных ситуаций техногенного и природного характера. Обоснована актуальность и особенности психологического обеспечения деятельности специалистов в составе международных гуманитарных миссий на примере сводных спасательных отрядов Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям.

Ключевые слова: психологическое обеспечение деятельности, международная гуманитарная миссия, спасательная операция.

Постановка проблеми. Особливості розвитку людської цивілізації XIX і XX століть призвели до стрімкого зростання кількості надзвичайних ситуацій (НС) техногенного характеру на потенційно небезпечних об'єктах, а саме аварії на атомних станціях, пожежі і вибухи на промислових об'єктах, транспортні аварії тощо, які нині складають 75–80 % від загальної кількості НС. Від НС природного характеру потерпають усі частини світу, а саме 39 % від загальної кількості мають місце в Азії, 26 % – в Америці, по 13 % – в Африці та Європі, по 9 % – в Австралії й Океанії. За даними Міжнародного Червоного Хреста, природні НС у XX столітті позбавили життя більш ніж 11 млн. осіб. Частіше трапляються НС природного характеру, з яких тайфуни складають 34 %, повені – 32 %, землетруси – 13 %, посухи – 9 %.

Щороку кількість постраждалих від стихійних лих збільшується в середньому на 6 % [1]. За підсумком, у світі простежується тенденція зростання кількості постраждалих від НС природного і техногенного характеру на 8–10 %. Численні страждання приносять людству різноманітні спалахи інфекційних хвороб, від яких щороку помирає близько 1,3 млн. осіб [2]. А такі постійні супутники катастроф і стихійних лих, як розгубленість, паніка, страх і безпорадність цілковито позбавляють людину здатності до само- і взаємодопомоги, яка вкрай необхідна постраждалим [3].

Отже, наведена статистика надзвичайних ситуацій та перспективи подальшого зростання їх транскордонних наслідків потребують розроблення діе-

вих механізмів щодо психологічного забезпечення утворення та діяльності зведених формувань для діяльності у складі міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій, що й визначило *актуальність* нашого дослідження.

Метою статті є висвітлення актуальних проблем психологічного забезпечення утворення зведених підрозділів міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій на етапі їх утворення (формування), злагодження, психологічного супроводу та психокорекційної роботи із завершення місії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи дослідження у сфері теорії катастроф, слід згадати передбачення видатного вченого В. І. Вернадського (1863–1945), який розробив теорії про ноосферу, сферу розуму, де людина своєю працею, свідомим управлінням відносинами між суспільством і природою гармонізує їх взаємодію, не допускаючи з боку суспільства руйнівного впливу на природу. Людина, як передбачав учений ще на початку ХХ століття, перетворюється на основну геотворчу силу планети, яка може поставити планету на межу глобальної екологічної катастрофи [4].

Співзвучні думки висловлював відомий російський учений А.Л. Чижевський (1897–1964), який відзначав, що «життя всієї землі, взятої загалом з її атмо-, гідро-, літо- і біосферою, слід розглядати як життя одного єдиного організму».

О.В. Ключевський (1841–1911) у своїх працях дослідив взаємозв'язок між катастрофами й розвитком історії людства. На думку О.В. Ключевського, окремі держави певною мірою виникли під впливом загрози катастроф із метою необхідного організованого захисту від них [4].

Підсумовуючи ретроспективу наукових поглядів В.І. Вернадського та його послідовників, ми можемо стверджувати, що їх система, по суті, передбачила усвідомлення широкою спільнотою світових небезпек людству та глобальних проблем, які ми спостерігаємо в наш час.

У такій постановці проблеми формування теорії та практики психологічного забезпечення міжнародної діяльності гуманітарних місій та рятувальних операцій – об'єктивний процес і закономірний результат розвитку організаційної психології, психології діяльності в особливих умовах тощо.

Останнім часом кількість наукових публікацій, присвячених психологічному аналізу різних аспектів міжнародної гуманітарної діяльності, має тенденцію до зростання (В.І. Алещенко, О.Г. Караяні, Г.Г. Рошін, В.М. Невмержицький, В.І. Осьодло, В.В. Стасюк, О.О. Теличкін, Е.П. Утлік, О.Ф. Хміляр). Водночас усі зазначені дослідження були присвячені лише військовому блоку питань, а саме міжнародній діяльності українського миротворчого контингенту. Що ж до питання психологічного забезпечення діяльності міжнародних гуманітарних місій із надання допомоги мирному населенню та організації рятувальних операцій, то цей аспект за часів отримання Україною статусу незалежної держави не досліджувався взагалі, що й визначило мету нашої статті, а саме розкрити психологічні особливості утворення та супроводу діяльності міжнародних гуманітарних місій та рятувальних операцій.

Отже, ми можемо констатувати відсутність значущих праць, які б давали комплексний аналіз проблем психологічного забезпечення діяльності міжнародних гуманітарних місій та були б здатні виступити теоретичною й мето-

дологічною основою для її практичної реалізації на всіх етапах від їх утворення, злагодження, професійної підготовки, психологічного супроводу та заходів із психологічної реабілітації фахівців по завершенні місії та в посттравматичний період (у разі його настання).

Виклад основного матеріалу. Актуальність дослідження підвищується у зв'язку з гуманізацією суспільних поглядів на національну безпеку й безпосередньо безпеку людини, що є вимогою процесу європейської інтеграції України. Безпека людини за умов НС будь-якого характеру стає безумовним пріоритетом державної безпеки та найважливішим компонентом національної безпеки країни.

Психологічне забезпечення діяльності міжнародних гуманітарних місій у такому сенсі виступатиме в ролі технології впровадження напрацювань психологічної науки в практику життєдіяльності міжнародних гуманітарних організацій. Актуальність психологічного забезпечення міжнародних гуманітарних місій обумовлена низкою об'єктивних обставин, до яких слід віднести збільшення кількості надзвичайних ситуацій природного, техногенного, соціально-політичного характеру, які мають транскордонні наслідки, або настання наслідків, ліквідація яких не під силу контингенту рятувальних служб окремо взятої країни, тощо.

Багаторічний досвід психологічного забезпечення різних видів практичної діяльності доводить, що воно є ефективним засобом вирішення багатьох соціальних і психологічних проблем. Тому його ігнорування або невикористання в інтересах оптимізації діяльності зведених формувань міжнародних місій та рятувальних операцій навряд чи може бути виправдане.

Унаслідок цього ефективність конкретних рекомендацій, які пропонують науковці для вирішення психологічних проблем міжнародної гуманітарної діяльності, не завжди дозволяє органам державного управління ухвалювати науково-обґрунтовані, компетентні з психологічної точки зору рішення. Зробити це можна лише на основі цілісних теоретичних поглядів і єдиної технологічної схеми здійснення психологічного забезпечення діяльності фахівців в екстремальних умовах діяльності міжнародних гуманітарних місій, як це показано у працях М.С. Корольчука, В.В. Стасюка, В.І. Осьодло, Л.А. Перелигіної, О.В. Тімченка, О.Д. Сафіна, О.В. Сиропятова стосовно діяльності силових формувань.

Виходячи з аналізу науково-теоретичних джерел із визначеної проблематики та результатів професійної діяльності міжнародних гуманітарних місій з'ясовано, що психологічне забезпечення їх діяльності потребує подальшого розвитку та вдосконалення. Існує необхідність уточнення індивідуально-психологічних особливостей, що детермінують поведінку фахівців гуманітарних місій в особливих умовах діяльності.

Формування теорії та практики психологічного забезпечення міжнародної гуманітарної діяльності – об'єктивний процес і закономірний результат розвитку сучасного суспільства, активних інтеграційних процесів України на шляху до європейських стандартів. Однак для того, щоб наукове знання втілювалося в практику, стало елементом діяльності, воно повинне створити специфічний механізм такого переходу – технологію. На базі останньої розроб-

ляється сукупність технологічних засобів, форм, методів і способів їхнього використання (В.І. Алещенко, М.С. Корольчук, В.В. Стасюк) [5].

Польський науковець у сфері наук про безпеку, закордонний академік НАПН України, президент Європейської асоціації безпеки Лешек Ф. Коженевські (Leschek F. Korzeniovski), розглядаючи проблеми діяльності людини в екстремальних умовах життєдіяльності, зазначає, що "у процесі предметної (трудової) діяльності встановлюється складний взаємозв'язок між відчуттями, що виникають як наслідок внутрішніх процесів, зокрема в руховому апараті людини, і які часто не досягають шабля свідомості.

Безпека значної частини трудових процесів залежить саме від точної, швидкої й правильної реакції працюючого на певні явища, що виникають у ході трудового процесу. При цьому необхідно, щоб у його свідомості були зафіксовані необхідні для такої ситуації знання й відпрацьовані відповідні навички. Досить важливо також, щоб ці знання відтворювалися в пам'яті фахівця у максимально коротких формулюваннях для того, щоб відрізок часу на роздумування, зважування, поновлення знань у часовому діапазоні між сприйняттям працюючим ситуації і його діями був якомога коротшим" [6, С. 144–145]

Саме з таких міркувань ми одним із пріоритетних напрямів психологічного забезпечення діяльності міжнародних гуманітарних місій разом із якісним відбором кандидатів ставимо систему здатності до ефективного навчання, а інколи й переучування фахівця, яке здебільшого здійснюватиметься в найкоротші проміжки часу, але за ефективністю має бути максимально наближеним до умов та середовища його діяльності.

Дослідження особливостей діяльності зведених рятувальних загонів ми здійснювали шляхом опитування безпосередніх учасників подій (інтерв'ю, анкетування), аналізу публікацій преси, телевізійних репортажів із місця подій, аналізу документації, державних звітів про виконання завдань у складі міжнародних рятувальних місій, під час підбиття підсумків за результатами виконання завдань у складі міжнародних рятувальних операцій, експертних оцінок діяльності фахівців. Також досліджувався актуальний стан фахівців під час безпосереднього виконання завдань (самозвіт, експрес-опитування, спостереження, експертна оцінка та оцінка працездатності фахівців за їх прямими та побічними показниками тощо).

За результатами більш ніж 10-річного наукового пошуку встановлено, що виконання завдань фахівцями зведених рятувальних загонів в екстремальних умовах виникнення надзвичайних ситуацій із психологічної точки зору характеризуються присутністю і негативним впливом на психіку фахівців широкого спектру несприятливих, дискомфортних і загрозливих факторів. Спеціалісти, які направляються в зони надзвичайних ситуацій для виконання рятувальних та інших невідкладних робіт, підлягають не тільки фізичній загрозі особистому здоров'ю (життю), але й значному ризику виникнення нервово-психічних розладів, психічних дезадаптацій і стресових станів. Останні нерідко стають причиною зривів у професійній діяльності, зниження працездатності, міжособистих конфліктів, порушень дисципліни, зловживання алкоголем, інших негативних явищ.

Сам процес роботи фахівців зведених формувань характеризується високим нервово-психічним напруженням і мобілізацією вольових зусиль за високого темпу діяльності в умовах дефіциту часу, недопущення виникнення помилкових дій, дефіциту оперативної інформації; за цими ознаками такий тип діяльності відносять до екстремального з елементами надекстремального [4].

Темп діяльності персоналу в найбільш складних періодах дій за призначенням може наближатися до граничних можливостей людини. Це потребує більшого напруження уваги, пам'яті, мислення, емоційної стійкості, мобілізації волі й призводить до скорочення психофізіологічних резервів організму людини. Домінантними є когнітивні, комунікативні та емоційно-вольові якості особистості.

Необхідно враховувати, що фахівці, які мають досвід виконання завдань у складі міжнародних рятувальних операцій, наділені більш широкими можливостями для переробки додаткової інформації, ніж менш досвідчені, у яких на фоні стресових ситуацій з'являються порушення регуляторних функцій, що може призводити до невпевненості у своїх власних силах, у деяких випадках навіть до помилкових дій. У результаті цих впливів (екстремальні фактори і висока інтенсивність діяльності) можуть настати зрив та загальне зниження стійкості, особливо психічних і психомоторних функцій.

До особливостей професійної діяльності фахівців зведених рятувальних загонів слід віднести виражену психічну напругу, яка діє під час виконання завдань у зоні надзвичайної ситуації. Найбільш типовими причинами її виникнення є висока відповідальність за роботу, що виконується, дефіцит часу (або надлишок) й інформації для прийняття рішення, дія перешкод, вплив несприятливих умов життєдіяльності, міжособистісна несумісність, соціально-психологічна ізоляція тощо [4].

Результати емпіричного дослідження підтвердили, що для рятувальників є характерними висока самооцінка, самовпевненість, комунікабельність, активність. Вони впевнені, що їх особистість і діяльність здатні викликати в інших повагу, симпатію, вдячність.

Як для чоловіків, так і для жінок характерна висока схильність до ризику і ризикових дій. Для рятувальників нехарактерно дотримуватися загальноприйнятих норм, переживати і надмірно піклуватися про своє здоров'я.

Стійкість емоційного стану, толерантність до середовища впливу, висока здатність до витіснення дозволяють усувати особисту тривогу, можуть провокувати конфліктність у міжособистісних стосунках.

Для більшості рятувальників (70 %) характерні екстернальний тип locus-контролю, тобто людина впевнена, що її успіхи і невдачі залежать перш за все від зовнішніх обставин – умов середовища, дій інших людей, випадковості, везіння (невезіння) тощо.

Для жінок-рятувальників характерна підвищена емоційність у позакризових ситуаціях і повна стриманість емоцій під час роботи в кризових умовах.

Професія рятувальника накладає відбиток на особистість, розвиваючи в неї соціально бажані якості і приховуючи істинні переживання і потреби. Це нерідко призводить до виникнення внутрішньоособистісних конфліктів, стресів, проблем у сімейному житті та міжособистісних стосунках.

Дослідження поведінки особистості в екстремальних умовах, на наше переконання не може бути об'єктивно завершеним без дослідження особливостей міжособистісних відносин і взаємодії в екстремальних умовах надзвичайних ситуацій і в щоденному житті.

Суттєвий вплив на успішність професійної діяльності фахівців здійснюють соціально-психологічні чинники. Передусім це міжособистісні відносини, які залежать від спільних інтересів у групі, від індивідуально-психологічних особливостей колективу (групи) фахівців. Актуальності набувають проблеми відчуття небезпеки, великого фізичного та емоційного навантаження, обмежені можливості зняття емоційної напруги, ризику (Железняк Л.Ф., 1989; Лебедева С.Ю., 2007; Миронець С.М., 2003; Садковий В.П., 2004; Лебедев В.І., 1989) [4].

Результати роботи рятувальників здебільшого залежать від уміння налаштувати чітку та ефективну взаємодію між собою. Недостатня спрацьованість, злагодженість, міжособистісна конфліктність не тільки призводять до помилок у діяльності, але й можуть потягти за собою більш серйозні наслідки, не виключаючи загибелі постраждалих або самих рятувальників.

Проблема узгодженості діяльності рятувальників напряму залежить від їх уміння налагоджувати ефективну вербальну та невербальну комунікацію, тобто розуміти один одного без слів, швидко реагувати, не вдаючись у міжособистісні стосунки поза кризовими ситуаціями.

Під час колективної діяльності її кінцевий результат складається не з простого сумарного внеску кожного члена колективу в загальну діяльність по типу «стікання в загальну скарбничку», а із спільної, взаємопов'язаної діяльності, яку можна алегорично порівняти з принципом «сполучених посудин».

Колектив зведеного формування міжнародної місії має свою суборганізаційну структуру, на вершині якої стоїть керівник (бригадир), який встановлює злагодженість між іншими членами групи. Розподіл функцій між окремими членами колективу потребує не тільки великої довіри, але й чіткого узгодження дій кожного члена колективу часі, уміння доповнити роботу один одного з метою виконання спільного завдання.

У таких умовах групової діяльності виявляється недостатнім розуміння поставленої задачі всіма членами колективу (бригади) і високих професійних знань і навичок кожного. Потрібний найвищий рівень злагодженості, який інколи називають «спрацьованістю».

Спрацьованість групи особливо чітко проявляється в екстремальних ситуаціях, коли від колективу вимагають монолітної дії (тобто діяти як одне ціле, єдиний організм). В особливостях міжособистісної взаємодії важливу роль відіграє наявність безконфліктних відносин, комунікативної компетентності, довіри. У підсумку ці складові відіграють одну з вирішальних ролей у діяльності рятувальників.

Що ж до діяльності фахівців зведених рятувальних загонів, які виконують завдання у складі міжнародних гуманітарних місій, то в цих підрозділах навіть знайомство фахівців інколи відбувається на борту літака, який прямує до пункту надання допомоги з рятування людей та ліквідації наслідків НС. Це зумовлено тим, що біда, особливо природні стихії завжди приходять несподі-

вано; відповідно має свої особливості і формування команд зведених загонів. Особовий склад таких загонів має свою яка не може бути відпрацьованою у вигляді якогось сталого алгоритму дій. За їх формування враховуються місцевість, характеристика травм у постраждалого населення, хімічні, біологічні, радіаційні компоненти, категорії постраждалих (дорослі, діти, біженці, інфіковані тощо). Також слід враховувати і культурні, політичні, соціально-економічні особливості території, де передбачається виконувати завдання.

Навіть тільки з медичної точки зору проблема залежить від характеристики та типу НС, відповідно формування таких підрозділів здійснюється за вузькопрофільною спеціалізацією фахівців, що й створює низку проблем. Адже інколи висококваліфіковані фахівців неспроможні виконувати ефективно поставлені завдання через індивідуальну несумісність, суб'єктивне оцінювання себе в ситуації, завищеної Я-концепції, низької індивідуальної культури та багатьох інших чинників, які можуть несподівано проявлятися в екстремальних ситуаціях, особливо коли колектив не пройшов попереднього злагодження. Усе це визначає актуальність проблеми та спонукає нас до наукового пошуку її розв'язання.

Висновки. Зважаючи на невтішні тенденції щодо техногенної та природної безпеки, проблема виникнення надзвичайних ситуацій невпинно зростає, здебільшого вони мають значну руйнівну силу та вражають значні площі, проблемою стає надання гуманітарної допомоги значним контингентам постраждалого населення. За таких умов система психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців зведених рятувальних загонів, на нашу думку, повинна бути спрямована на максимальну адаптацію фахівців до умов життєдіяльності та професійного середовища, формування, підтримку та відновлення їх оптимальної працездатності, мати свої завдання, принципи, етапи, методи управління та включати заходи й засоби, які можуть застосовуватись до, під час та після виконання завдань у складі зведеного рятувального загону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Доклад о глобальных катастрофах : роль информации при бедствиях // Междунар. Федерация Кр. Креста и Кр. Полумесяца. – Женева, 2008. – 40 с.
2. Мобільні формування Державної служби медицини катастроф : [монографія / С. О. Гур'єв, П. Б. Волянський, С. М. Миронець, А. В. Терент'єва, Г. Г. Роцін та ін.]. – К. : [б. в.], 2009. – 348 с.
3. Клименко Н. Г. Надзвичайні ситуації як об'єкт управління / Н. Г. Клименко // Статистика України. – 2006. – № 1. – С. 83–89.
4. Миронець С. М. Негативі психічні стани рятувальників в умовах надзвичайної ситуації : [монографія] / С. М. Миронець, О. В. Тімченко. – К. : ТОВ Видавництво «Консультант», 2008. – С. 23–25.
5. Алещенко В. І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України : [монографія] / Алещенко В. І. – Х. : ХУПС, 2008. – 342 с.
6. Безпека життєдіяльності – секюритологія. Проблеми, завдання, шляхи вирішення : [монографія] : в 2-х ч. Ч. 1 / Л. Ф. Коженевські, Я. О. Серіков. – Х. : ХНАМГ, 2012. – С. 144–145.